

11. Podgornij P. I. Otchet o dejatel'nosti opytnoj stancii v 24–25 s.–h. godu. – Herson, 1926.

12. Pidgornij P. I. Zvit pro dijat'nist' sil's'kogospodars'koi' doslidnoi' stancii' za 1926–27 ta 1927–28 s.–g. roky. – Herson, 1930.

13. Abaldov A. N., Vasil'eva T. V. Istoricheskij opyt vozrozhdenija hlopkovodstva na juche Rossii // Vestnik OreIGA. – 2008. – №3. – S.4–10.

14. Melioracija na Ukraine / [L. P. Golovko, D. A. Ivanenko, V. S. Polozhaj]. – Pod red. N. A. Garkushi. – K.: «Urozhaj», 1979.

15. Rotmistrov V. G. Sushhnost' zasuhi po dannym Odesskogo opytного polja / V. G. Rotmistrov. – Odessa: Tip. S. N. Skarlato, 1911. – 66 s.

16. Jekonomicheskaja jeffektivnost' oroshenija. Pod red. S. D. Lysogorova. – K.: Urozhaj, 1969.

17. [Elektronnyj resurs]. – <http://vodgosp.kherson.ua/istoriya.htm>.

18. Lysogorov S. D. Osobennosti razvitiya hlopkhatnika i osnovnye voprosy ego kul'tury v novyh rajonah SSSR / S. D. Lisogorov // Diss. ... doktora s.–h. nauk. – Herson, 1948. – Ch.2.

19. Lysogorov S. D. Sroki poseva hlopkhatnika v novyh rajonah. – Pjatigorsk, 1938.

20. Lysogorov S. D. Osobennosti razvitiya hlopkhatnika i osnovnye voprosy ego kul'tury v novyh rajonah SSSR / S. D. Lisogorov // Diss. ... doktora s.–h. nauk. – Herson, 1948. – Ch.1.

21. My vystojali i pobedili. 1945–1995 gg. / Red. G. P. Najdenov. – Herson, UkrNIOZ, 1996.

22. Sobko O. O. Vykorystannja zroshuvanyh zemel'. – K., 1965.

23. [Elektronnyj resurs]. – <http://www.ussr-forever.ru/str/2–121.html?start=2>.

24. Gorjanskij M. M. Hlopkhatnik / Uchebnik dlja vtorogo goda obuchenija massovyh kolhoznyh kadrov na trehletnih agrotehnicheskikh kursah bez otrjva ot proizvodstva. – Har'kov, 1951.

25. [Elektronnyj resurs]. – http://www.uvp-kiev.com.ua/history_ukr.htm.

26. Markov P. V. Sel'skohozjajstvennye melioracii / [P. V. Markov, G. V. Danilova, I. A. Alekseev i dr.]. – M., 1956.

Клубук В. В., researcher at the Department of scientific and innovation activity, the Institute of irrigated agriculture NAAS (Ukraine, Kherson), izz.ua@ukr.net

Cotton breeding in the context of irrigated agriculture in the South of Ukraine in 1930–1950's

Objective: to establish the causes and consequences cotton breeding in the South of Ukraine in 1930–1950 years, its importance for agriculture and the role of the region in the first building irrigation systems.

Methods: method of periodization, chronological, historical and scientific.

Conclusions: cotton growing rapidly in Ukraine was imposed to the newly established collective and state farms despite historically formed grain data Steppe economy. However cotton breeding in the USSR more than 30 years of active promotion and implementation of the second half of the 1920s and mid–1950s. When cotton was assigned on agricultural infrastructure the South of Ukraine. Irrigation, although not developed specifically for cotton, but designed under him and under other crops irrigated system with further improvements and refinements are still applicable to today. And one of the leading research institutions in Ukraine, which deals with issues of irrigated agriculture – Institute of irrigated farming NAAS and more than 30 years in its history conducted studies on cotton and had the status of major research institution of Ukraine for its growth.

Keywords: cotton, cotton breeding, irrigation, irrigation systems, irrigated agriculture, the South of Ukraine.

Клубук В. В., научный сотрудник отдела научно-инновационной деятельности, Институт орошаемого земледелия НААН (Украина, Херсон), izz.ua@ukr.net

Хлопкоєвння в контексте розвитку орошаемого земледелия на юге Украины в 1930–1950–х гг.

Цель исследования: установление причин и последствий хлопкоєвння на юге Украины в 1930–1950–х годах, его значение для сельского хозяйства этого региона и роли в процессе развития первых орошаемых систем.

Методы исследования: метод периодизации, хронологический, историко-научный.

Выводы: выращивание хлопчатника в Украине интенсивно навязывалось колхозам и совхозам, несмотря на исторически сложившуюся зерновую спецификацию Степного хозяйства. Однако хлопкоєвння в УССР насчитывает более 30 лет активной пропаганды и внедрения в течение второй половины 1920–х и середины 1950–х годов. Под хлопчатник подводилась соответствующая инфраструктура сельского хозяйства юга Украины. Орошение, хоть и не развивалось непосредственно для хлопчатника, но спроектированные под него и под другие зерновые культуры, орошаемые системы с дальнейшими усовершенствованиями и уточнениями остаются действующими до сих пор. А одно из ведущих научно-исследовательских учреждений Украины, занимающееся решением вопросов орошаемого земледелия – Институт орошаемого земледелия

НААН, более 30 лет в своей истории проводил исследования с хлопчатником и имел статус главного научно-исследовательского учреждения Украины по вопросам его выращивания.

Ключевые слова: хлопчатник, хлопкоєвння, орошение, оросительные системы, орошаемое земледелие, юг Украины.

* * *

УДК 94:[061.2:5+61]:373.3+378(477)«18/19»

Левченко І. М., кандидат історичних наук, докторант кафедри історії та культури України, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди (Україна, Переяслав-Хмельницький), Levchenko.inna2000@yandex.ua

Діяльність членів природничих і медичних товариств у реформуванні шкільної та вузівської освіти

Висвітлюється роль членів природничих та медичних товариств у реформуванні шкільної та вузівської освіти. Авторка намагалась показати напрямки діяльності провідних вчених, які завдяки власним зусиллям уклали та розробляли навчальні програми, підручники, методичні рекомендації тощо в розвитку шкільної та вузівської освіти. Було детально проаналізовано проведення природничих з'їздів, на яких були присутні вчителі та викладачі. В дослідженні висвітлено найрізноманітніші доповіді вчених, які стосувались реформи початкової та вищої освіти, визначення ролі природознавства у навчальному плані. Зазначено роль члена Київського товариства природознавців К. Кесслера в організації та проведенні всеросійських з'їздів.

Аналізуються бурхливі дискусії стосовно викладання в середній школі різних аспектів природознавства. Також показано, як вчені природничих товариств прагнули наукових, творчих, педагогічно-методичних контактів із педагогами – викладачами вузів, учителями гімназій, інших навчально-виховних закладів. Авторка наголосила на ролі керівництва природничих товариств, яке ставило своїм завданням об'єднати виховний вплив на молодь, розкрити виховні та освітні можливості природничих предметів.

Ключові слова: природниче товариство, медичне товариство, члени товариства, К. Кесслер, шкільна освіта, вузівська освіта, всеросійські з'їзди.

60–ті роки XIX ст. характеризується бурхливим розвитком педагогічної преси, появою ряду педагогічних газет і журналів. На їх сторінках висвітлювались питання, що стосувались реформи шкільної освіти, психології, педагогіки, дидактики, методики викладання окремих дисциплін. Економічні проблеми розвивальної промисловості з новою силою ставили питання про реформу школи. Передові педагоги України виступали проти станової школи з її муштрою і відривом від життя, теорії від практики. Вимогам реформи початкової, середньої та вищої школи, розвитку жіночої освіти, боротьби за українську національну школу, запровадженню ефективніших методів навчання приділялося дедалі більше уваги.

Історії реформування середньої та вищої освіти в Україні при сприянні членів природничих та медичного товариств присвячена низка досліджень відомих вітчизняних вчених. М. Ю. Караванська [3], А. А. Коробченко [4], Б. Л. Лічков [5], А. В. Риженко [6] досліджували всеросійські природничі з'їзди та роль членів товариств у проведенні цих заходів. Важливу джерельну базу дослідження становлять матеріали I та II всеросійських з'їздів [1; 2; 7].

Виділення невирішених завдань. Незважаючи на ту увагу сучасних вчених щодо окремих питань, пов'язаних з реформуванням середньої та вищої освіти України у другій половині XIX – початку XX ст., малодослідженими залишаються особливості діяльності членів природничих та медичного товариств у розкритті даного питання.

Постановка завдання. Важливою складовою діяльності природничих та медичного товариств було

реформування освіти вцілому. Це стало метою нашого дослідження.

Мета статті – діяльність членів природничих і медичних товариств у реформуванні шкільної та вузівської освіти

60–ті роки XIX ст. характеризується бурхливим розвитком педагогічної преси, появою ряду педагогічних газет і журналів. На їх сторінках висвітлювались питання, що стосувалися реформи шкільної освіти, психології, педагогіки, дидактики, методики викладання окремих дисциплін. Економічні проблеми розвивальної промисловості з новою силою ставили питання про реформу школи. Передові педагоги України виступали проти станової школи з її муштрою і відривом від життя, теорії від практики. Вимогам реформи початкової, середньої та вищої школи, розвиткові жіночої освіти, боротьбі за українську національну школу, запровадженню ефективніших методів навчання приділялося дедалі більше уваги.

Природознавству надавалась провідна роль у навчальних планах середніх навчальних закладів. З цього питання науковці того часу висловлювались так: «значно підсилити викладання природознавства в шкільних установах всіх типів і ступенів. При цьому вивчення природничих наук повинно мати характер не тільки книжного навчання, але дійсного вивчення живої природи, а для цього на всіх ступенях необхідно як можна більше розширення екскурсійно–лабораторних занять. У середній школі викладання природознавства повинно бути заведено по всіх класах од першого і до останнього, при чім програма викладання природознавства в середній школі повинна мати закінчений характер і разом з тим служити підготовкою до дальшого вивчення предмета в вищій школі» [5, с. 12].

З появою наукових товариств, членами яких були переважно викладачі університетів, дух просвітництва перейняли члени природничих об'єднань, які прагнули вирішувати наступні завдання: поширення знань серед широких верств населення; (просвітницька робота); реформування освіти (оновлення навчальних програм, написання підручників); поширення лабораторних і практичних робіт; розробка інтегрованих навчальних курсів в галузі природознавства; створення бібліотек, музеїв [6, с. 1, 5].

Особливу увагу природничі товариства України приділяли освітній роботі, прагнули домогтися високого рівня знань молоді, яка вчилася в навчальних закладах. Серед членів природничих товариств були вчені, викладачі, які домагалися реформування існуючої системи освіти. Вони були глибоко переконані в тому, що насамперед треба оновити зміст освіти як у початковій та середній школі, так і в вузі.

В кінці XIX на початку XX ст. відбувались бурхливі дискусії стосовно викладання в середній школі різних аспектів природознавства. Вчені природничих товариств прагнули наукових, творчих, педагогічно–методичних контактів із педагогами – викладачами вузів, учителями гімназій, інших навчально–виховних закладів. Керівництво природничих товариств ставило своїм завданням об'єднати виховний вплив на молодь, розкрити виховні та освітні можливості природничих предметів.

Саме з'їзди природознавців у Києві (1861 та 1862 рр.) стали першими спробами консолідації вчених Російської

імперії, значними кроками на шляху розвитку та поширення природничо–історичних досліджень.

Так, у 1861 р. у Києві було проведено з'їзд викладачів природничих наук за участю 44 делегатів, з яких 20 чоловік були членами гімназій. На ньому поряд із проблемами викладання розглядалися і питання виховного впливу на молодь. Під час обговорення таких питань присутні вчителі глибше пізнавали виховні можливості природничих дисциплін. Аналізуючи матеріали з'їзду, можна зазначити, що делегати прийняли рішення всіма засобами підтримувати викладання природничих наук у гімназіях, використовувати їхній потенціал передусім з питань розвитку мислення учнів і студентів, формувати в них різноманітне мислення. Важливим стало рішення делегатів про необхідність проведення науковцями Київського університету з'їзду аматорів природознавства завдяки якому викладачі природничих дисциплін вузів, гімназій, училищ та шкіл мали нарощувати свою діяльність по вихованню в молоді любові до природи, формуванню в неї правильного розуміння природних явищ, подій та процесів, які відбуваються в житті. Науковці намагались виробити в молоді навик спостереження, кмітливості та дослідницьких умінь.

Професор Київського університету, член природничого товариства К. Кесслер зазначав: «...природничі науки окрім усього, сприяють витонченню органів чуття та формують дар спостережливості. Знання, отримані завдяки вивченню цих наук, просвітлюють розум людини. Природа є наша загальна батьківщина, і було б дивним та й було б соромно нам не знати своєї Батьківщини, не мати уявлення про її багатства» [8, с. 33].

Ці слова підкреслюють, що К. Кесслер наполягав на вивченні історії природи як єдиного цілого, що невинно розвивається і підкорюється природним законам. У цьому він був послідовником К. Рульє, учнем і однодумцем А. Бекетова, С. Куторги, М. Северцова.

Однак не всі учасники з'їзду погодились з думкою К. Кесслера. Одностайно логічного мислення і спостережливості, учасники з'їзду більшістю голосів відхилили пропозицію К. Кесслера щодо вивчення історичного розвитку природи та зв'язку навчального матеріалу з практичним життям. Останнє розглядалося як «утилітаризм», що є неприпустимим у справі загальної освіти [8, с. 86].

Але важливий аспект у реформуванні початкової та середньої освіти було вирішено. Необхідність уведення природознавства в усі класи була визнана усіма учасниками з'їзду. Одностайно був прийнятий такий навчальний план:

- I клас (2 уроки на тиждень) – головні хімічні та фізичні явища;
- II клас (1 урок на тиждень) – головні хімічні та фізичні явища;
- III клас (2 уроки на тиждень) – зовнішні форми тварин і рослин;
- IV клас (1 урок на тиждень) – хімія;
- V клас (2 уроки на тиждень) – зоологія;
- VI клас (2 уроки на тиждень) – ботаніка;
- VII клас (2 уроки на тиждень) – мінералогія і геологія [8].

Таке розподілення природознавства за класами мотивувалося тим, що спочатку учням потрібно дати первинні відомості про навколишню неживу природу,

потім про рослин і тварин (I, II, III класи), після цього приступити до вивчення хімії, знання якої необхідне для вивчення зоології, ботаніки, мінералогії та геології, заархованих до старших класів.

Учасники з'їзду ухвалили рішення ліквідувати анатомію та фізіологію людини як окремих предметів і включити його до змісту зоології. Мотивували це тим, що гімназії не мають необхідних матеріалів і обладнання для постановки фізіологічних дослідів. Відзначаючи крайню потребу в наочних посібниках, учасники з'їзду постановили домагатися створення в гімназіях природничих кабінетів шляхом придбання мікроскопів, таблиць, гербаріїв, колекцій та інших демонстраційних матеріалів.

Член природничого з'їзду, професор Я. Я. Вальц, визначив дві мети викладання природничих наук у гімназіях: розвиток розумових здібностей вихованців; ознайомлення їх з природою. Оскільки основною умовою правильного сприйняття світу є усвідомлення людиною його цілісності й взаємозв'язку, то цілеспрямоване виокремлення певних частин наукових знань для подання учням призведе до того, що останні, так і не отримавши уявлення про цілісність природи, не зможуть реалізувати головні цілі виховання [3, с. 15].

Професор В. П. Девієн визначив питання співвідношення обсягу та методу викладання природничих дисциплін у середніх навчальних закладах. Науковець висловив три серйозні претензії до існуючого порядку викладання природознавчих наук. По-перше, хімії взагалі немає в переліку гімназійних дисциплін, хоча в освітньому плані вона є надзвичайно корисною. По-друге, деякі дисципліни (наприклад, анатомія й фізіологія), фактично взаємно повторюючись, подаються набагато більшому обсязі, ніж це потрібно для загальноосвітнього рівня. Третє зауваження стосувалося ігнорування вікових особливостей дітей та ступеню розумового розвитку учнів [3, с. 19–20].

Одним з основних питань на порядку денному став розгляд приладдя, що можна було б порекомендувати гімназіям для викладання природничих дисциплін. Вчені розглянули найбільш пристойні мікроскопи, які б відповідали вимогам гімназій і які, одночасно, їм було б під силу придбати. Проблематичнішим і болючішим виявилось питання оснащення цих освітніх установ природничими колекціями. І хоча Кесслер з ентузіазмом зголосився скласти приблизний каталог колекційних предметів, а А. С. Рогович запропонував створити такі колекції на місцях зусиллями вчителів–природничиків, та в цілому В. П. Девієн підсумував розгляд цього питання думкою про те, єдиним ймовірним упорядником (і потенційним спонсором) природознавчих колекцій може стати лише університет з його матеріальною, науковою та дослідною базою [3, с. 26–29].

Отже, хоч питання, які розглядалися на педагогічних засіданнях, і були досить суттєвими, основною метою I Київського з'їзду природознавців було все ж таки призвичаювання, прилаштування до нової форми наукового пошуку, зокрема змісту природничої освіти в середніх навчальних закладах.

Успішна робота цього з'їзду підготувала підґрунтя для скликання другого з'їзду педагогів–природознавців, який відбувся у червні 1862 р. в Києві знову за ініціативи професора К. Кесслера [1, с. 1–15]. Кількість учасників зросла до 61 особи, серед яких було 24 учителі гімназій.

Головним питанням на педагогічних зібраннях було питання про наочність навчання. Учасники висували вимогу найширшого використання на уроках живих об'єктів, а за їх відсутністю – таблиць, моделей, муляжів тощо. Мету педагогічних засідань Кесслер окреслив на відкритті з'їзду: «Педагогічні наради матимуть за предмет обговорення викладання природничих наук у загальноосвітніх навчальних установах, і цього разу переважно, як мною було зазначено у доповідній записці помічнику Товаришу Міністра, обговорення усіх питань, що стосуються складання природничо–історичних колекцій при гімназіях та придбання інших навчальних посібників для вчителів природничих наук. буде вже справою вчителів, як осіб найбільш зацікавлених у педагогічних нарадах, чи піднімати й інші питання, що потребують на їх думку, спеціального обговорення» [3, с. 10–11].

На першому засіданні К. Ф. Тамулевич запропонував до розгляду питання про природничо–історичні колекції. Завданням делегатів стало визначення розмірів означених колекцій, засобів і витрат на їхнє придбання. Головним питанням в обговоренні стала записка К. Ф. Кесслера «Про складання гімназичних зоологічних колекцій» з докладним переліком необхідних експонатів. Автор зауважив на наступних пунктах:

- аби колекція коштувала не дорого, була приступна коштом гімназій;
- аби вона не потребувала окремої кімнати, а могла розташуватися у двох чи трьох шафах;
- аби предмети, що входять до складу колекції, легко могли бути зібрані чи виписані;
- аби завідуючий колекцією, для приведення її до повного систематичного ладу, для точного визначення тварин, що входять до її складу, міг задовольнитися доступними посібниками [3, с. 14–17].

На третьому засіданні педагогів–природничиків обговорювалось подання спеціальною комісією переліку предметів природничо–історичної колекції. Воно включало в себе реєстр необхідних препаратів для занять із зоології, анатомії та фізіології; ботаніки; мінералогії та геології; а також список допоміжних предметів, необхідних меблів, відповідний кошторис і додаткові міркування комісії.

Фінансові витрати на колекції склали 537 крб., на допоміжні предмети – 230 крб., на меблі – 233 крб., а загальний кошторис склав 1000 крб. Зробивши висновок по очікуваним видаткам, комісія прийшла до висновку, що всі рекомендовані предмети можуть бути придбані протягом 5 років, оскільки гімназії мають обмежені кошти. Члени природничих товариств, які входили до складу комісії, рекомендували щорічно асигнувати по 75 крб. на поповнення кабінету та на канікулярні екскурсії вчителів, що мали сприяти підвищенню їхньої кваліфікації [3, с. 41–43].

Одне з головних питань, яке розглядалось природознавцями, було рекомендація підручників для викладання природничих дисциплін у гімназіях. Зусиллями С. О. Бобровського та Н. Д. Борисяка було віднайдено 28 творів для чотирирічної програми гімназій. Н. Д. Борисяк погодився створити посібник геологічного напрямку, для пристойного викладання геологічного розрізу земної кори та геологічної карти європейської частини Росії [3, с. 49–51].

Член природничого товариства С. О. Бобровський аналізуючи список російськомовних посібників, дійшов до висновку про необхідність створення природничо-історичної хрестоматії, яка б була написана українською мовою та популяризувала б природничі знання серед юнацтва. Бобровський запропонував Міністерству народної освіти призначити премії укладачам такого підручника. Розуміючи важливість цього задуму Семен Олександрович погодився скласти план природничої хрестоматії [3, с. 76–77].

Члени природничих товариств та вчителі навчальних закладів вважали, що потрібно оснащувати природничі музеї, куточки природи, навчально-дослідні ділянки, розробляти організацію діяльності учнів у цих структурах. Учасники з'їзду обговорили списки наочних посібників із мінералогії, зоології, ботаніки і затвердили їх як необхідний мінімум для обладнання гімназичних кабінетів із природознавства.

Активний обмін думками спричинило й питання про розподілення за класами навчальних предметів, які входять до шкільного природознавства. Це питання широко обговорювалося й на першому з'їзді. Знову до нього повернулося тому, що перед відкриттям другого з'їзду міністерство народної освіти опублікувало новий проект шкільного статуту, згідно з яким природознавство включалося лише до навчальних програм II–IV класу. Ця обставина змусила вчителів намітити наступні зміни:

- II клас – зоологія з анатомією фізіологією людини;
- III клас – ботаніка;
- IV клас – мінералогія, геологія і фізична географія

[4, с. 34].

Учасники також розглянули питання, яке стосувалося систематиці рослин. Воно стосувалося скорочення обсягу її в курсі зоології та ботаніки. Було прийнято однотайне рішення викладати систематику рослин восени, весною і влітку, щоб мати в розпорядженні живі екземпляри [1, с. 1–72].

Утверджуючи в своїй діяльності науково виражені положення щодо єдиної теорії і практики, науки і життя, члени природничі та медичні товариства стимулювали проведення освітніх реформ, виявляли і обґрунтовували шляхи підвищення ефективності навчання і виховання підростаючого покоління, формуванню в молоді цілісної картини Світу, наукового світогляду і створювати умови, яких кожна особистість сама виробляє своє ставлення до оточуючої дійсності, має всі можливості для розвитку природничих та медичних здібностей, умінь та навиків, самоосвіти тощо.

Список використаних джерел

1. Второй съезд естествоиспытателей в Киеве // Университетские известия. – К., 1862. – №7–8.
2. Известия о втором съезде естествоиспытателей в Киеве с 11 июня по 18 июня 1862 года. – К., 1862. – 42 с.
3. Караванська М. Ю. Природничо-наукові з'їзди в історії української науки (друга половина XIX – початок XX ст.) // М. Ю. Караванська. Дис. ... к. іст. н. – К., 2006. – 190 с.
4. Коробченко А. А. Питання шкільної природничої освіти на перших з'їздах природознавців у Києві / А. А. Коробченко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі. – К., 2013. – Вип.30 (83). – С.30–36.
5. Лічков Б. Л. Про заходи для розвитку природознавства на Україні // Вісник фізико-математичного відділу Української Академії наук у Києві. – К., 1919. – 15 с.
6. Риженко А. В. Просвітницький і педагогічний досвід природничих товариств України (друга половина XIX – поч. XX

століть) Навч. посіб. / А. В. Риженко. – К.: Науковий світ, 2004. – 105 с.

7. I съезд естествоиспытателей в Киеве с 11 по 18 июня 1861 г. // Университетские известия. – К., 1861. – №1. – С.I–XXXIII.

8. Федорова В. Н. Развитие методики естествознания в дореволюционной России / В. Н. Федорова. – М.: Учпедгиз, 1958. – 434 с.

References

1. Vtoroj s#ezd estestvoispytatelej v Kieve // Universitetskie izvestija. – K., 1862. – №7–8.
2. Izvestija o vtorom s#ezde estestvoispytatelej v Kieve s 11 ijunja po 18 ijunja 1862 goda. – K., 1862. – 42 s.
3. Karavans'ka M. Ju. Pryrodnycho–naukovi z'i'zdy v istorii' ukrai'ns'koi' nauky (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) // M. Ju. Karavans'ka. Dys. ... k. ist. n. – K., 2006. – 190 s.
4. Korobchenko A. A. Pytannja shkil'noi' pryrodnychoi' osvity na pershyh z'i'zдах pryrodoznavciv u Kyjevi / A. A. Korobchenko // Pedagogika formuvannja tvorchoi' osobystosti u vyshhij i zagal'noosvitnij shkoli. – K., 2013. – Vyp.30 (83). – S.30–36.
5. Lichkov B. L. Pro zahody dla rozvytku pryrodoznavstva na Ukrai'ni // Visnyk fizyko–matematychnogo viddilju Ukrai'ns'koi' Akademii' nauk u Kyjevi. – K., 1919. – 15 s.
6. Ryzhenko A. V. Prosvitnyč'kyj i pedagogichnyj dosvid pryrodnychyh tovarystv Ukrai'ny (druga polovyna XIX – poch. XX stoliť) Navch. posib. / A. V. Ryzhenko. – K.: Naukovyj svit, 2004. – 105 s.
7. I s#ezd estestvoispytatelej v Kieve s 11 po 18 ijunja 1861 g. // Universitetskie izvestija. – K., 1861. – №1. – S.I–XXXIII.
8. Fedorova V. N. Razvitie metodiki estestvoznanija v dorevoljucionnoj Rossii / V. N. Fedorova. – M.: Uchpedgiz, 1958. – 434 s.

Levchenko I. M., Ph.D., doctoral student in the history and culture of Ukraine, Perejaslav–Khmelnitsky State Pedagogical University named after Skovoroda (Ukraine, Perejaslav–Khmelnitsky), Levchenko. inna2000@yandex.ua

The operation of the natural and medical societies in the reform of school and higher education

It highlights the role of the members of the natural and medical societies in the reform of school and higher education. The author tries to show the activities of the leading scientists who, through their own efforts to conclude and develop curricula, textbooks, guidelines and the like to the development of school and higher education. It has been carrying out a detailed analysis of natural convention, attended by teachers and professors. The study covered the reports of scientists regarding the reformation of primary and higher education, defined the role of science in the curriculum. Indicated the role of a member of the Kiev Society of Naturalists K. Kessler in organizing and conducting the All-Russian Congresses.

Analyzes the heated debate on the teaching of high school different aspects of science. It also shows how natural scientists Company strives to scientific, artistic, pedagogical and methodical contacts with teachers – university professors, high school teachers and other educational establishments. The author noted the role of management of natural communities, which set itself the task to unite the educational impact on young people, to open educational and training opportunities of natural objects.

Keywords: natural society, members of the public, K. Kessler, school education, university education, national congresses.

Levchenko I. M., кандидат исторических наук, докторант кафедры истории и культуры Украины, Переяслав–Хмельницкий государственный педагогический университет им. Григория Сковороды (Украина, Переяслав–Хмельницкий), Levchenko. inna2000@yandex.ua

Деятельность членов естественных и медицинских обществ в реформировании школьного и вузовского образования

Освещается роль членов естественных и медицинских обществ в реформировании школьного и вузовского образования. Автор пытался показать направления деятельности ведущих ученых, которые благодаря собственным усилиям заключали и разрабатывали учебные программы, учебники, методические рекомендации и тому подобное в развитии школьного и вузовского образования. Было детально проанализировано проведение естественных съездов, на которых присутствовали учителя и преподаватели. В исследовании освещены доклады ученых, касающиеся реформации начального и высшего образования, определена роль естествознания в учебном плане. Указана роль члена Киевского общества естествоиспытателей К. Кесслера в организации и проведении всероссийских съездов.

Анализируются бурные дискуссии относительно преподавания в средней школе различных аспектов естествознания. Также показано, как ученые естественных обществ стремились к научным, творческим, педагогически-методическим контактам с педагогами – преподавателями вузов, учителями гимназий, других учебно-воспитательных заведений. Автор

отметила роль руководства естественных обществ, которое ставило своей задачей объединить воспитательное воздействие на молодежь, раскрыть воспитательные и образовательные возможности естественных предметов.

Ключевые слова: естественные общества, члены общества, К. Кесслер, школьное образование, вузовское образование, всероссийские съезды.

* * *

УДК 94(Укр)/093

Лаврут О. О.,
кандидат історичних наук, доцент, в.о. ректора,
Донецький обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти (Україна, Слов'янськ),
lavrut.olga@gmail.com

Якість знань учнів Української РСР у другій половині 1940–х – початку 1950–х років

Проблема якості знань є одним із головних показників статусу освіти. Від того якими будуть знання учнів, у тому числі і випускників шкіл, залежить якість життя, розвиток та добробут країни. У статті автор розглянула це питання, проаналізувавши свою увагу на перше повосне десятиліття – 1940–1950-ті роки. З одного боку, це був період відбудови втраченого потенціалу, з іншого – час надій та спостережень.

Метою нашої роботи є вивчення питання якості освіти учнів шкіл через реалізацію певних завдань, які полягають у наступному:

– вивченні історіографічної та джерелознавчої спадщини, виокремлення раніше невивчених питань;

– аналізі рівня робіт учнів на основі їхніх доробок та рецензій фахівців;

– з'ясуванні їх недоліків та причини цього;

– окресленні подальших перспектив дослідження.

Робота побудована на основі вивчення історіографічної та джерельної спадщини. Останні – досить колоритні, оскільки включають в себе роботи учнів, у тому числі – випускників, рецензії на них, результати перевірок комісії. Вони дозволили не лише висвітлити поставлені завдання, але й перенести нас у ту епоху. Рівень знань з різних предметів був невисоким. Це обумовлювалось певними прогалинами у навчанні, відсутністю відповідних фахівців, матеріальним забезпеченням та суспільними відносинами.

Ключові слова: школа, учні, досягнення, навчання, рівень, робота, рецензії, перевірка.

Одним із важливих показників освіти є її якість, що є потужною передумовою до подальшого життя особистості. Особливо це актуально в системі шкільної освіти, де на різних її ступенях відбуваються підсумкові атестації, іспити, оцінювання, які свідчать про наявний рівень знань, умінь, навичок, вихованості, сформованості почуттів та світогляду дітей. На різних етапах розвитку людства освіта відігравала певні функції, виконуючи і соціальне замовлення. Особливо гостро це питання постає у перехідні періоди. У даному випадку мова йде про повосенну добу – кінець 1940–х – початок 1950–х років.

Історіографічну спадщину цієї проблеми умовно можна поділити на декілька груп. Перша – праці, у яких розглядаються загальні тенденції розвитку республіки у зазначений період [1; 2; 3]. Друга – роботи, автори яких присвятили власні дослідження історії освіти та окремим постатям [4]. Наступна – доробки педагогічного [5] та науково–методологічного спрямування [6].

Зазначені праці досить ґрунтовні, але питання якості освіти учнів фактично залишилось осторонь, що і є метою нашої роботи. Її завдання полягають у наступному:

– вивченні історіографічної та джерелознавчої спадщини, виокремлення раніше невивчених питань;

– аналізі рівня робіт учнів на основі їхніх доробок та рецензій фахівців;

– з'ясуванні їх недоліків та причини цього;

– окресленні подальших перспектив дослідження.

Джерелами до написання статті стали матеріали Центрального державного архіву громадських організацій України, які надали можливість охарактеризувати роботи учнів, рецензії та відгуки на них; проаналізувати вивчення окремих предметів, проблеми у викладанні та засвоєнні

матеріалу, які й позначились на якості навчальних досягнень учнів [7–11].

По закінченню Другої світової війни учнівство продовжило навчання. Одна його частина шойно почала відвідувати школу, інша – мала прогалини в декілька років, третя – кинула її через низку причин. Суспільно–політична, економічна та духовна ситуація обумовлювали поведінку та успішність учнів. Колоритним підтвердженням певних навчальних досягнень стали письмові роботи учнів та їх аналіз. Ми намагались у статті донести дух життя школярів та учителів, також фахівців, котрі рецензували роботи. Читачам не нав'язуємо власних поглядів та коментарів, хоча певна критика, звичайно, присутня.

Відділ шкіл Полтавського обкому партії надіслав завідувачу відділом шкіл ЦК КП(б)У товаришу Повху В. О. декілька робіт з російської та української літератури випускників Х класів з рецензіями на них за підписом завідуючого відділом шкіл обкому КП (б)У Крокосенко [7, арк. 1зв].

Зупинимо свою увагу на першій. Це – рецензія на екзаменаційну роботу з російської літератури учениці Х класу Полтавської середньої школи №1 Олександрівської Тетяни на тему: «Мы любовью Родины богаты, мы закалкой Сталинской сильны (В. Лебедев–Кумач)». Спробуємо зберегти текст в оригіналі, але не будемо забувати й критику з коментарями. Рецензент зазначав, що вона вибрала вдалий епіграф: «Нас вырастил Сталин на верность народу, на труд и на подвиги нас вдохновил», оскільки він вважав, що ці слова у повному обсязі розкривали ідею твору. Учениця вірно зрозуміла тему, розкриваючи її живою, оригінальною, яскравою мовою. Твір починається цитатою із народної пісні (мабуть, рецензент актуалізував увагу на тому, що вона користувалась популярністю у широких верств населення. Її автор Василь Іванович Лебедев–Кумач, про що вже зазначалось вище – авт.): «Широка страна моя родная, много в ней лесов, полей и рек. Я другой такой страны не знаю, где так вольно дышит человек...» [7, арк. 2зв].

«Так поется в нашей любимой песне. Велика и могуча наша страна. Неозримы ее просторы. Когда посмотришь на карту нашей Родины, не возможно не вспомнить эти слова. С какой другой страной можно ее сравнить» (без розділових знаків у кінці – авт.). Далі рецензент пише по те, що учениця подумками вдвляється у географічну карту країни і бачить творчу працю радянських патріотів: «Северная карта в голубых и белых пятнах. Это льды Арктики. Вот они засверкали под лучами солнца. А между глыбами льда темная, тусклая вода (треба тире – авт.). Куда не оглянись – везде лед и снег. Но жизнь есть и здесь. Она полна радости творческой работы. Пусть ветер и снег, мороз и пурга – гордо реет в воздухе Красное знамя». Рецензент зазначає, що учениця бачить на карті кузню Перемоги – Урал: «Вот коричневой змеей ползет на юг Урал. Остановимся здесь. Гора Магнитная. Недавно стал расти здесь город. Была эта гора мрачной и голой. Но вот пришли люди и смело проникли в ее глубь, похитили ее тайны. И сейчас не узнать ее. Все вокруг занято заводами–гигантами, огромными новыми корпусами. Отсюда идет чугун, сталь, медь. Слава и честь этим местам!».

Аналізуючи роботу випускниці, рецензент писав про її любов до Москви та товариша Сталіна: «Но самый дорогой город – Москва. Розовощекий мальчик тянется к ее красивой звезде на карте. Глядя на нее, видит он